

[n-/l- + herskari] taldeen bilakabide diakronikoa eta erronkarieraren lekukotasuna: irudia(k) fintzen¹

*Diachronic development of the [n-/l- + plosive] consonants group
and the Roncalese evidence: Revising some framework(s)*

Leyre Rojo Horrillo*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: In this article, we will analyze the opposition of occlusives posterior to *n-/l-* that have been debated in the history of Basque. Until recently, it was argued that the voiced stop is the oldest sound after the lateral and the nasal, as found in Roncalese and Souletin. Mitxelena (1961), however, argued the opposite clearly and concisely. We will prove this, together with the grammaticalization and “Trask’s law”, through 17th-century letters by Gabriel Etxart and Miguel Ros. Thus, we will show that the evolution of occlusives was morphological at some point. Then, we will explain in detail how it was phonologically disseminated and how it spread from its old legacy to borrowings. In order to do so, it is essential to bear in mind both sociolinguistic conditions and differences we have found in the corpus.

KEYWORDS: Roncalese; Basque dialects; diachronic dialectology; Miguel Ros; Basque from the Roncal Valley; posterior occlusives of *n-/l-*.

LABURPENA: Artikulu honetan, euskararen historian eztabaidatu den *n-/l-* ondoko herskariaren oposaketa aztertuko da. Orainsu arte esan izan da albokariaren eta sudurkariaren ondoren herskari aboskabea hotsik zaharrena dela eta erronkariara eta zuberera honen gordetzaille direla. Mitxelenak (1961), ordea, kontrako defendatu zuen laburki bezain argi. Guk hori egiaztatuko dugu, gramatikalizazioari eta “Trasken legea” delakoari lotuta, XVII. mendeko Gabriel Etxart eta Miguel Rosen gure

¹ Lan hau Gradu Amaierako Lanaren (UPV/EHU, 2022) bertsio moldatu eta zuzendu bat da. Eskerrak eman nahi dizkiet masterreko ikaskideei, Iñaki Caminori eta ASJUko bi berrikusle anonimoei lan honen aurreko bertsioei egindako ohar eta iruzkinengatik. Hala ere, nire eskerrik beroenak eman nahi dizkiot Joseba A. Lakarrari, GrALEko tutore lanagatik, norabidea zuzentzeagatik eta baita testu hau hobetzen laguntzeagatik ere. Esan gabe doa egon litezkeen akatsak nireak besterik ez direla.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Leyre Rojo Horrillo. Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila - Letren Fakultatea (UPV/EHU). Unibertsitatean ibilbidea, z/g (01006 Vitoria-Gasteiz). – rojole15@gmail.com

Nola aipatu / How to cite: Rojo Horrillo, Leyre (2022). «[n-/l- + herskari] taldeen bilakabide diakronikoa eta erronkarieraren lekukotasuna: irudia(k) fintzen», ASJU, 56 (2), 143-167. (https://doi.org/10.1387/asju.24107).

Jasoa/Received: 2022-12-01; Onartua/Accepted: 2023-02-15. Online argitaratua / Published online: 2023-02-28.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2022 Instituto-Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo» (UPV/EHU)



tunen bidez. Horrela, herskarien bilakabidean noizbait ahostun > ahoskabe fenomenoa morfologikoa izan zela erakutsiko dugu. Gero, fonologikoki orokortuaz joan zela eta ondare zaharreko hitzetatik maileguetara hedatu zela zehaztuko dugu. Horretarako, ezinbestekoa izan da hala baldintza sozio-linguistikoak nola corpusean aurkitu ditugun desberdintasunak aintzat hartzea.

HITZ GAKOAK: erronkaria; euskalkiak; dialektologia diakronikoa; Miguel Ros; Erronkaribarko euskara; n-/l- ondoko herskariak.

1. Sarrera

Erronkaria gainerako dialektoetatik desberdintzeko eta deskribatzeko, batez ere zenbait ezaugarri bereizle izan dira irizpide. Adierazgarrienak (agian) erakusleetako herskariak dira, Bonapartek (Pagola *et al.* 1997 [1869az geroztik]) lehenago eta Azkuek (1931) eta Mitxelenak (1961) ondoren ikusi bezala. Era berean, ezin dira aipatu gabe utzi bokal sinkopa bereziak (batez ere aditzean: *gra*, *zren*...) edota monoptongazioak. Gainera, bada lan honetan jorratuko den beste berezitasun bat ere: *n-/l-* ondoko herskarien neutralizazioa.

Hainbat ikertzailek ezaugarri honen arabera isoglosa garbia irudikatu izan dute mendebaldearen eta ekialdearen artean. Honezaz gainera, mugaren bi aldeetan *hilko* edo *Jainko* bezalakoak aurkitzeagatik, albokariaren eta sudurkariaren ondoren herskari ahoskabea hotsik zaharrena izatea are seguruagotzat eman ohi da. Honen aurrean, erronkaria berezitasun honen gordetzaila dela defendatu da, *borontate* edo *alte* “egitura zaharrak” gorde omen dituelako. Haatik, Mitxelenak *Fonética histórica vascan* (1961) kontrakoa defendatu zuen argi bezain labur, gero inoiz gehiago zehaztu edo zabaldu ez zuen arren; hau da, bere ustez *n-/l-* osteko herskari ahostuna izan daiteke hotsik zaharrena. Ildo honetatik, Lakarrak (2011, 2013) Mitxelenaren proposamenaren alde zenbait argudio ematen ditu: arrazoi geografikoak, [fortis/lenis] sistema zaharrarekiko paralelotasunak eta berezitasun honek “Trasken legea” deitua-rekin (cf. Trask 1995: 231) eta gramatikalizazioarekin izan ditzakeen loturak zehaztuz. Esate baterako, CVC egitura zaharretik abiatuz DV alomorforik zaharrena dela erakusten da, eta honen bilakabidetik TV eta V emaitzak lortzen direla (ik. § 6.1).

Guk erronkarieraren ezaugarri hau diakronikoki aztertzeke asmoz, ikerbide honi heltzea erabaki genuen gure GrALean. Horretarako, Gidor Bilbao eta MLVko kideei esker (ik. Bilbao & Lakarra 2016), erronkarieraren lekukotasun zaharrena den Etxart-Ros gutuneria agertu berria —Rosek bere euskararen egiten dituen sei gutunak, alegia— izan genuen abiapuntua. xvii. mendeko corpus honen bidez, albokariaren eta sudurkariaren ondorengo herskariaren fenomenoak aztertu ditugu. Gure asmoa ikergaia ahalik eta zabal eta sakonen azaltzea denez, garai bertsuko baina geografia desberdineko testuekin konparaketak ere egin ditugu. Horretarako, Leizarraga, Betolatza, Beriain, Axular eta Etxeberri Ziburukoaren adibideak baliatu ditugu.² Fenomenoa diakronikoki zehaztu nahi dugunez, erronkarierazko corpus klasikoan zein joera ikusten den ere aztertu nahi izan dugu. Hori dela eta, Rosen lekukotasunetz landa, Bonapartek erronkarieraz biltzen dituen testuak, Hualde Mayoren Ebanjelioaren itzulpena eta Mendigatxaren gutunen *n-/l-* ondoko herskariak bildu ditugu.

² 6.2 ataleko 1. taulan zein edizio baliatuz lan egin den zehazten dugu.

Ondoren ikusiko dena aurreratuz, gramatikalizazioari eta Trasken legeari lotuta ahostun > ahoskabe bilakabideak aurkitu ditugu eta, honenbestez, ondare zaharreko CVC-DV egiturak beste edozein baino lehenagoko direla ondorioztatu dugu. Izan ere, hurbilketatxo honek Erronkaribarko gutunak baliatuz Mitxelenak 1961ean proposatu zuena egiaztatzea du helburu, hau da, erronkariera —eta zuberera— berritzaileak direla erakustea. Beraz, bilakabide diakronikoa ikerketaren ardatz izango dugu, erronkarieraz eman ohi den irudi klasikoa fintzen saiatuaz.

Hizkuntzari erreparatu aurretik, Etxart eta Rosen gutunen testuinguruan jarri beharra sentitu dugu eta, hori dela eta, jarraian corpusari buruz jakin ditugun xehetasunak azalduko ditugu.

2. Etxart-Ros gutuneria³

Gabriel Etxart eta Miguel Rosen arteko gutunak oso interesgarri dira haien gaineko hizkuntza analisi bat egiteko. Gainera, xvii. mendeko —beraz, Euskara Zaharreko— zubereraren eta erronkarieraren lekukotasunak direnez, are baliotsuagoak bihurtzen dira eta ideia hau ezin ukatuzkoa da. Hala ere, hizkerai erreparatu baino lehen, bi idazle hauek testuinguruan kokatzea ezinbestekoa da. Esate baterako, euskararen egoera soziala garai batetik bestera aldakorra izan da —adibidez, Euskara Arkaikotik Lehen Euskara Modernora— eta, Mounolek eta Gómezek (2018) erakutsi bezala, ezegonkortasun horrek eragina izan du hizkuntzaren zenbait alderditan. Horregatik, gutunak nork eta nondik idatzi dituen jakitea garrantzitsua da, ondoren testuinguru historikoan ikusiko dena aurreratuz, garai hartako gatazka jakin baten ondorioz bidaltzen direlako hauek. Gainera, Gidor Bilbaok erakutsi zigun moduan, egileen hizkerak ziurtatzeko haien biografiak arakatzea ere beharrezkoa da. Horrela, zubererarekin edo erronkarierarekin izandako loturak ziurtatzen edo zehazten dira.

Hori dela eta, lan honetako corpusa deskribatuko da, hau da, Etxart-Ros gutuneria (§ 2.1). Ondoren, Etxart (§ 2.2) eta Rosen (§ 2.3) bizitzak azalduko dira eta, honen ostean, eskutizetan eztabaidatzen diren gatazkak (§ 2.4). Azken azpialderretan aipatzen diren gaiak, nahiz eta historikoki garrantzitsuak izan, ez dira berez azalpen honen helburu, baizik eta horren inguruko lekukotasunetan lexiko eta hizkuntza molde jakin batekin topo egingo dugula konturatzea.

2.1. Zuberoatik Erronkarira

Gabriel Etxartek Zuberoatik 1616ko maiatzaren 26an idatzi zion lehenengoz Miguel Rosi, eta haien arteko azken gutuna Etxartek bidalia da 1617ko urtarrilaren 14an. Guztira 17 gutun dira, batzuk euskaraz soilik idatziak, beste batzuk gaztelaniaz bakarrik, baina gehienak euskaraz eta gaztelaniaz jasoak. Hots, Etxarten gutunetan zuberera lekukotzen da —guztira 8 gutun— eta Rosenak ziur aski Erronkariko euskaraz daude —guztira 6—; eta, Etxartek bidalitakoen artean, bada erregearen *bothe-rea* euskaraturik ere.

³ Gidor Bilbaorekin hitz egiteko aukera izan nuen. Hitzorduan berak bildutako materiala azaldu eta utzi zidan. Horregatik, Gidorrentzat da nire esker ona. Atal hau idatzi ahal izateko, Gabriel Etxart & Miguel Rosen (1616-1617) corpusaren transkripzioa ezinbestekoa izan da; ikus bibliografian.

Bildutako testuak Erronkarin jasoak dira eta, Miguel Rosek idatzitako eskutitzak Zuberoara bidali zirenez, gorde diren testuak haren behin betiko gutunen kopia edo ziri-riborroak dira. Gainera, Rosen gutun baten euskarazko bi bertsio lortu dira, elkarren osagarri, baina haien artean desberdintasun esanguratsuak antzeman daitezke (ik. § 4).

Bukatzeko, hasieran esan da testu gehienak euskaraz eta gaztelaniaz idatzi zirela, zehazki, Etxarten 6 gutun daude gaztelaniara itzulita eta baita Rosen beste 5 ere. Beharbada Rosek horiek itzuli zituen Espainiako koroarekin erlazionaturiko organoren bati helarazteko helburuarekin, beharbada eskutitzetan aipatzen den Nafarroako *visoreyari*, eta Espainiako, Nafarroako eta Erronkaribarko hizkuntza ofizial bakarra gaztelania zelako.

2.2. Gabriel Etxart

Gabriel Etxart Mauleko Oihenartenarekin lotuta dagoen familia garrantzitsu batetik zetorren. Zuberoan zenbait karguren jabe izan zen, ikasketak baitzituen, eta zuzenbidean lizentziaduna ere bazen. 1595ean bere lehengusina Jeanne Etxart alargunarekin ezkondu zen, Oihenarten amarekin, alegia —orduan, Oihenartek hiru urte baino gutxiago zituen—. Ezkontzean, emaztearen lehen senarraren kargua lortu zuen, hau da, Zuberoan erregearen prokuradore bilakatzen da.⁴ Honezaz gain, 1604ko urtarrilaren 1etik *Conseiller et Maître des Requêtes de sa Majesté en Navarre* karguaren ardura hartu zuen. Eta, prokuradore izateagatik, 1602tik aurrera auzi zibil eta kriminaletako epaile gisa ere jardun zuen, nahiz Estatu Kontseiluak eskumen hori kendu zion 1614ko irailaren 30ean.

Biografiara itzuliaz, Gabriel alargundu zenean, 1610. urtearen inguruan, Arnau-dine Oihenartekin —Jean Iriatziti Bordeleko Parlamentuko Gorteko abokatuaren alargunarekin— ezkondu zen. Emakumea Oihenarten aitaren arreba zen. Gidor Bilbaok utzitako bere lanaren laburpenaren arabera (Bilbao & Lakarra 2016), lehenengo emaztearekin hiru seme-alaba izan zituen (Charles, Jean eta Claire-Jeanne) eta bigarren emazte horrekin bakarra (Donioan). Hala ere, ezkontzaz kanpoko beste seme bat ere izan omen zuen (Sans).

2.3. Miguel Ros

1544ko uztailaren 25ean Erronkarin jaio zen eta 1624ko urriaren 10ean hil, bere heriotza-agirian zehazten denez. Bere gurasoak, Blas Ros eta Katalina Miguel, 1543an ezkondu ziren. Nahiz eta ezkontza-kontratua Izabako notario batek baliozkotu, Rosen gurasoak Erronkarin bizi izan ziren. Informazio hori baliagarri suerta dakiguke Rosen hizkuntza egiaztatzeke eta, gainera, jakin da bere familia hiru belau-naldiz behintzat Erronkarin egon zela Ros alkate izateko.

1545ean Blas Ros hil zen. Horren aurrean, Katalina Miguel eta bere semea amaren nebaren etxera joan ziren bizitzera, orain ere Erronkarin bertan. Osaba horrek Rosen bizitzan zeregin garrantzitsua izan zuen: Domingo Miguel ikasketak Parisen egindakoa zen eta Erronkariko abade eta maisua zen. Bere arrebari lagundu zion Ro-

⁴ Gidor Bilbaok eta haren lankideek uste dute gutunetan *fiscal de Francia*, *fiscal de Sola* edo *fiscal de Mauleón* aipatzen denean, kargu honi erreferentzia egiten zaiola (Bilbao & Lakarra 2016).

sen ikasketa apaletan, eta jakin da arreba eta ilobarekin ere gogor xamarra zela eta biek beldurra ziotela.

Miguel Ros heldutasunera iristean, 1570 inguruan, Joana Lópezekin ezkondu zen. Hiru seme-alaba izan zituzten: Luis —notario izana— María eta Inesa. Halaber, ezkondu aurretik Magdalena Sanz ezkongabearekin ere seme bat izan zuen. Rosen izaera ez bide zen goraiatzeko modukoa; adibidez, auzi bat baino gehiagotan salatu zuten bere emaztea egurtzeagatik. Gainera, bestelako salaketak ere izan zituen: mutiko bat kolpeka hiltzea, karguak bere mesedetan baliatzea, auzietako lekukoak erostea... Horren ondorioz, behin baino gehiagotan Iruñeko kartzelan izan zen preso.

Nolanahi ere den, hainbat kargu garrantzitsuren jabe izan zen: errege-eskribaua —1569tik aurrera—, notarioa, Erronkariko alkate eta kapitain, eta baita Erronkariko bortuetako komisario eta guarda nagusi ere. Horrekin batera, hainbat dokumentutan Erronkariko Batzar Nagusien juntakide, diputatu eta ordezkari gisa ageri da. Baliteke Errege Bardeako Juntako alkate gisa ageri dena ere Ros bera izatea. Hortaz, Etxarten eta Rosen karguak eta jarraian aipatuko ditugun arazoaren larritasuna ikusita, ez da harritzekoa elkarri gutunak bidali izana.

2.4. Gutunetan aipatzen diren gatazkak

Muga, igarobide, bidesari, abere- eta diru-lapurreta eta abarren inguruko desadostasunak konpontzeko, Etxartek Zuberoako eta Erronkaribarko ordezkariak mugako bortuetan bilkura egitea proposatzen dio Rosi. Proposamen hori bi herrien arteko harremanen eta salerosteen hainbat urtetako etena hobetzeko helburuarekin egiten da; baina, horretarako, Etxartek baldintza hau jartzen du: berak garai hartan Frantziako errege zenak sinaturiko dokumentua (*botherea*) aurkezten duen moduan, erronkaribartarrek ere aurkez dezatela Espainiako erregearen dokumentua: “Haren causaz, necessarioquy baque hun baten çarteco, behar ducie ciec ere obtenitu eta uken cien erregue iaunaganic bothere eta comissione amplia...” (Etxart & Ros 1616-1617: Etxarten 1616-05-26ko gutuna).

Erronkaribartarrek, ordea, ez diote erregeari Etxartek aipatutako dokumentua eskatu nahi. Are gehiago, zuberotarrei galdetzen diete erronkaribartarren aurka dauden sententziak baliogabetzeko eskumena emango dien ahalordea eska diezaiotela Frantziakoari: “çuen erregue jaunaganic podere espeçial, çuen gobernadore jaunarentaco, nola emanic vaitago sentencia, eta pregonaturich sentencia gure contra aren revocazeco, aboliçeco eta anullaçeco” (Etxart & Ros 1616-1617: Rosen 1616-07-26ko gutuna).

Aurreko eztabaidaz gain, Rosek gutun berean azaltzen du bortuetan erronkariar bati abereak lapurtu dizkiotela eta, honen aurrean, Etxarti esaten dio lapurreta horren arduraduna zein izan den argitzeko: “Otoy eguiten diçut içuleraci diçaçun espendioequi eta gaztiga diçaçun” (Etxart & Ros 1616-1617: Rosen 1616-07-26ko gutuna).

Laburbilduz, aurreko mendeetan beren aitzindariak bezala, Etxart eta Ros ez ziren ados jartzen eta arazoak ez ziren epe laburrean amaitu, Florencio Idoatek (1977: 144) oraindik biltzen baititu 1800 aldeko antzeko liskarrak zuberotar eta erronkaribartarren artean: “que como son frontaleros han muy grandes afrentos e han uista con los de Saluatierra de Aragón, con los de la vall d’Ansó, de la vall d’Hecho, de la vall d’Aspa, de la vall de los Baratonos, de la tierra de Sola, e de la vall de Sarasaz, que son sus frontaleros”. Antzeman daitekeenez, honako hau ez zen izan epe laburreko ezta-

baida. Gainera, Etxarten azken gutunetik aurrera horren inguruan ez denez gehiagorik jakin, ezin zaio tirabirari amaierarik jarri.

2.5. Testuinguruan kokatzen

Corpusaren gaineko azalpena bukatzeko, gutunak idatzi ziren testuinguru historikoa zein den zehaztea falta da. Informazio hori hiru iturritatik lortu du Gidor Bilbaok Céline Mounoleren laguntzaz: Frantziako erregearen artxiboan, Espainiako erregearen artxiboan eta, azkenik, Erronkariko Batzar Nagusiaren Artxiboan (cf. Bilbao & Lakarra 2016).

Frantziatik jakin da eskutitzetan eztabaidatzen den gatazkari buruz Etxartek zenbait txosten idatzi zituela eta baita Parisera bidali ere. Gainera, lehen gutuna 1616an bidali arren, egoera aurretik nahaspilatsua zela irakurri ahal izan da. Esate baterako, Iruñean zela Etxartek Idiak ez erregeordearekin egoerari buruz hitz egin zuen eta, horri esker, 1612, 1613 eta 1614ko lapurreten, lur-usurpazioen, hilketen eta gainerako gertaeren berri izan da. Era berean, gai bera tratatu zuen zuberotarrak Frantziak Madrilen zuen enbaxadoreari idaztean. Eta liskar honen amaiera noiz izan zen zehaztu ezin bada ere, historialariek jakin dute 1620an berdin jarraitzen zuela.

Bestalde, Espainian gertaera horri buruz Simancasko Artxibo Nagusitik informazio gehiago lortu du Gidor Bilbaok (ik. Bilbao & Lakarra 2016). Alde batetik, Frantziak Madrilen zuen enbaxadorearen txostenak daude eta, bestetik, lan honekin zuzenean erlazionatzen den testua Etxartek Idiak ez Nafarroako erregeordeari euskaraz itzulitako *botherea* da (ik. § 2.1): “Tengo embiado antes de agora copia en lengua bulgar a los dichos roncaleses”.

Amaitzeko, ondoko xehetasunak Rosen bizilekuan lortu dira. Hemen 1597ko dokumentu batean honako erreferentzia hau eskuratu da:

Proceso del fiscal de su Magestad de una parte y Juan de Constantin y Juan de Xobac Lujan, naturales de Montori, en tierra de Sola (Francia), sobre que siendo franceses, enemigos de la Santa Fé Católica, que viven en la secta reprobada de luteranos hugonantes, entraren de acuerdo con otros franceses armados en los límites de Navarra y Valle de Roncal, haciendo mucho daño a los católicos y naturales, robándoles y asaltando ganados, acometiendo a cinco hombres de dicho valle de Roncal y a otros hiriéndolos. (*apud* Bilbao & Lakarra 2016)

Atal honetan gutunen hartzaileen bizitzetako zertzelada zenbait ezagutzera eman da. Gainera, biografiekin haien hizkerak ere ziurtatu dira, Etxart Zuberoan —honekin zalantza gehiago daude— eta Ros Erronkarin jaio, bizi eta hango kontuez eta pertsonen arduratzen baitziren. Hala ere, lan honetan Rosen erronkaria aztertu denez, Etxarten zuberera ere noizbait ikertu beharko litzateke eta baliteke orduan zeresan gehiago ematea bere “jatortasunak”. Behin aurkezpenak eginda, jarraian analisiari helduko diogu.

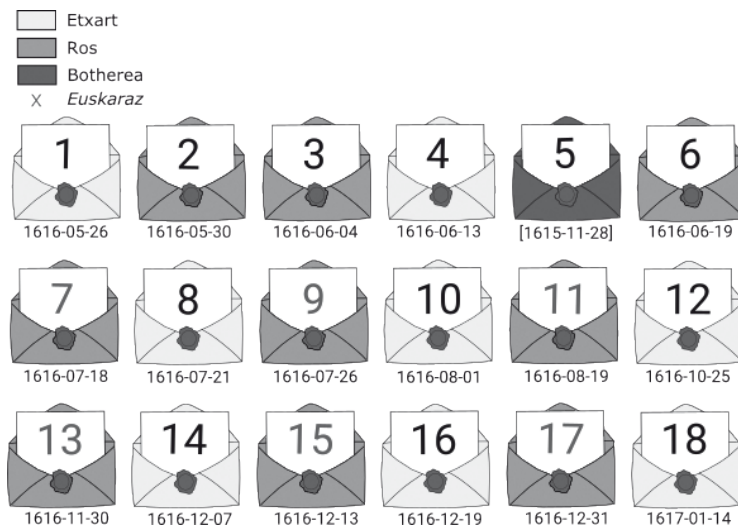
3. Analisi-sistema

Aztergaian sakondu aurretik, esan dezagun zenbait ikerketa ezinbestekoak izan direla lan hau egiteko: Bonaparteren itzulpen lanak (Pagola *et al.* 1997), Azkuek argitaratutako *Particularidades del dialecto roncalés* (1931), Mitxelena *Fónetica histórica*

vascan (1961) eta bere beste bi artikulutan (1954, Mitxelena *et al.* 1953) azaltzen dituen ezaugarriak, eta Ricardo Gómezen ikerketa (1991), besteak beste. Azterketa horiei esker, hizkera horren bilakabide diakronikoaz gehiago jakin ahal izan da. Beraz, aipatutakoetan biltzen diren bilakabideak Rosen gutunetan bilatu nahi izan ditugu; baina, hori baino lehen, erabilitako analisi-sistema zein izan den argituko da.

Sarreran zehaztu moduan, nahiz gutun hauen bidez zuberera eta erronkariara lekukotu, Rosen gutunetara mugatuaz, ikerketa honetan *n-/l* ondoko herskariaren oposaketa aztertzea da helburu. Dena den, Etxarten testuak ez dira erabat baztertuko sudurkari eta albokariaren ostean zubereran ere herskariaren bilakabidea axolazkoa delako eta honen eskutitzak konparaketetarako baliagarriak izango direlako.

Lana ahalik eta erabilgarriena egitea denez asmoa, gutunak izendatzeko orduan jarraitu den sistema beheko irudian zehazten da. Hots, gutun bakoitzari zenbaki bat esleitu zaio: Etxartek bidalitako lehen gutunak (1) zenbakia du eta guztira 18 testu direnez, azken gutunari (18) zenbakia jarri zaio. Bestalde, egile bakoitzak idatzitako kartak koloreen bidez ere desberdindu dira: Etxartenak laranja kolorekoak dira eta Rosenak, berriz, urdinak. Tartean bada morez markatu den beste bat; hau da Etxartek “en lengua bulgar” (ik. § 2.5) itzuli zuen *botherea*. Azken ezaugarria gorritz nabarmendu diren zenbakiak dira, Rosek euskaraz idazten dituen idazkienak: (7), (9), (11), (13), (15), eta (17). Sei gutun hauen bidez, *n-/l* ondoren *ongi/onki* bezalako herskariaren ahostun/ahoskabe oposaketa antzeman denez, honetan gehiago sakontzea erabaki da, euskalki banaketarako ere duen garrantziagatik (cf. Mitxelena 1961: 355; Lakarra 2011: 205).



1. irudia

Etxart-Ros gutuneria

(15). eskutitzak bi zirriborro dituela ohartu gara. Bi hauek konparatu eta zein desberdintasun den ikusi nahi izan dugu (ik. § 4), horietako batean Rosek Etxarten hizkerara hurbiltzeko ahalegina egiten duelako. Berezitasun honek garrantzia duela azpi-

marratu nahi dugu, jabetu baikara ondoren aztertuko dugun *n-/l-* ondoko herskariaren fenomenoan eragina izan dezakeela, eta, horregatik, herskariaren txandakatzea aztertzen hasi aurretik hau zehaztuko da. Beharbada zehaztapen filologiko hauek beharrezko izan daitezke azterketa diakronikorako (ik. § 8).

4. (15). gutunaren berezitasunak

Esan bezala, Rosek Etxarti zuzendutako gutunen artean badira euskarazko testu baten bi zirriborro, hark egindako azkenaurreko gutunarenak, alegia. Desberdintasun honen inguruan ez genukeen ezer esango berezitasunik aurkitu ez bagenu, baina zirriborroak konparatzean orain arte ikusi gabeko hitz formak identifikatu direnez, hauei arrazoi logiko bat emateko asmoz, (15). gutunaren inguruko azterketatxo berezia egitea erabaki da, eta erakutsi da lehen testua (aurrerantzean “A”) bigarren zirriborrotik (aurrerantzean “B”) zertan desberdintzen den.

Hasteko, nahiz grafian ezberdintasunak eriden, hauei ez zaie garrantzi handirik eman hizkeraren izaerari ez baitiote eragiten. Gehienez ere, biezpainkari ahostuna edo afrikatu lepokaria adierazteko grafema desberdinak erabili dira: *reçebitu* (A) / *reçevitu* (B); *anizetan* (A) / *anicetan* (B). Baina adibide hauek biltzen dituen hitz-zerrenda egitea ez da atal honen asmoa. Aldiz, *guthun* eta *othoy* bezalako hitz forma bereziei emango zaie lehenetsia.

Rosen gutunetan hamabost aldiz *gutun* hitza erabiltzen da, guztietan, inongo <h>rik gabe. Antzera *otoy* hitzean: Rosek hitz hau lau bider idazten du eta behin ere ez hasperenarekin —Erronkaribarren ohi edo itxaroten den bezala, Nafarroan hasperena antzina desagertua baita (cf. Mitxelena 1961)—. Kontrara, Etxartek ez ditu Rosen bi adibide hauek <h>rik gabe idazten. Gauzak horrela, bi hitz hauetan (*guthun*, *othoy*), Ros Etxarten idazkera imitatzen ahalegindu zela pentsa daiteke eta, ondorioz, ordura arte erabili gabeko hitz formak idatzi zituela. Hain datu gutxiarekin hipotesi hau ahul geldituko litzateke, baina Rosek (15)A-n hasperenarekin idatzitako beste hitz bat identifikatu da oraindik, *çuhur*. Kasualitatea dirudien arren, Rosek jasotako azken gutunean Etxartek *çuhurrec* darabil. Beraz, badirudi planteatutako hipotesiaren aldeko ebidentzia erantsia dela honako hau.

Adibide horien pare, Rosen *gore* aipatzekoa da. Hark pluralezko izenordain hori beste gutunetan *-u-* bokalarekin idazten du hogeita hamairu aldiz. Etxartek, ordea, *goure*. Aurretik azaldu diren adibideekin konparatuz, hau ez dirudi hain begibistakoa denik. Izan ere, bokalismo ezberdin hori bakarrik gutun honetan gertatzen dela azpimarratu nahi genuke. Eta, era berean, Rosen gainerako gutunetan topatzen ez den beste ezaugarri bat <x> grafema da, baina (15)A testuan *quexa* biltzen da. Aldiz, nahiz Etxarten adibideak gutxi izan, grafema horren bidez hauek ematen ditu Rosek: *exprez*, *expressuqui* (4); *expedient*, *execucionetan* (5); *oraicoix* (8). Hortaz, bi gertakari horietan ere (*gore*, *quexa*) Etxarten ereduaren eragina antzeman daiteke.

Ikusitakoaren ondorioz, bi zirriborro hauetatik badirudi horietako bat (A) Etxarten idazteko era imitatu nahian egin zela. Gainera, berezitasun horrek ondoren aztertuko den *n-/l-* ondoko herskariaren analisisian du eragina, *gente* (15) bezalako formak bakarrik testu horretan aurkitu baitira. Beraz, metodologia baldintza deza-keenez, (15). gutuneko herskariaren adibideak kontu handiz aztertu dira. Nolanahi ere den, Rosen jarrera horren benetako asmoa zein izan zen jakiteko gogoz uzten gaitu.

5. Dena ez da zuri edo beltz

Analisian sartu baino lehen, bildutako *n-/l*- ondoko herskariaren adibideak bi multzotan banatu ditugu: alde batetik, Rosek erabiltzen dituen maileguetakoak eta, bestetik, hark dakartzan ondare zaharreko hitzetakoak. Zintzoak bagara, etsenplu guztiak maila berean ez daudela esan beharko genuke, eta gure intereseko adibideak ondare zaharreko hitzen herskariak direla bereziki, diakronikoki eta metodologikoki lehenetsuna haiena delako. Gainera, maileguak normalean lehendik nagusi diren ohi-uretara moldatzen dira (cf. 8. oin-oharreko lat. *pace(m)* > eus. *bake* → *pake*).

Beraz, analisi honetan, ondare zaharreko hitzei lehenetsuna emango zaie, baina maileguak erabat baztertu gabe, hauetan ere ahostun/ahoskabe alternantzia gertatuko delako, nahiz ez erabat aurrekoen arrazoiengatik eta kronologia berean. Izan ere, maileguetako ahostun/ahoskabeak beste arrazoi baten eraginez eta seguruenik oso kronologia desberdineko aldietan sortu zirela argituko da (ik. § 6.2). Jarraian, multzo bakoitzean aurkitutako berezitasunak zehazten hasiko gara; baina, adibideen gaineko azterketan sakondu aurretik, pare bat gauza argitu nahi genituzke. Hurrengo atalean, Lakarraren 2013ko argudioak (ik. § 6.1) azaltzean, Martineten eta Mitxelenaren bortitz/ahul oposaketaren proposamena aipatuko da. Hots, Martinetek (1950) euskaraz *bekatu* baina gaztelaniaz *pecado* dela ikustean, aitzineuskarazko hitz hasierako herskariaren bilakabidea oso ezberdina dela oharturik, sistemaren izaera desberdinari zor zaiola ondorioztatu eta hitz hasierako herskarietzako bortitz/ahul oposaketa zaharrago —eta artean ezezaguna— proposatu zuen. Ildo beretik, Mitxelenak (1957) Martineten ideia hori inbentarioko gainerako azpisailetara zabaldu zuen eta, horrela, ozenak eta txistukariak ere bortitz/ahul oposaketaren barnean azaldu ziren.

Aipatutako hori guztia fonologia gertakari hutsa balitz bezala argitu eta ikertu zen. Fonologiak bere autonomia duela ezin da ukatu, baina, haatik, hori ez da erabatekoa eta morfologiarekin duen lotura hertsia aipatzera ausartuko ginateke. Horren inguruan, Richard D. Jandak dio (2003: 404):

[I]t is assumed that linguistic theory cannot ignore morphology, and so cannot shirk, but must instead always address, questions regarding the proper grammatical type or grammatical location that should be assigned to particular analyses for sound-based phenomena. Synchronically [eta diakronikoki, noski], it is clear that not all manipulations of sound must necessarily be a matter of phonology pure and simple. That is, there are some alternations in the shapes of certain lexical items which cannot be reduced to statements of rules or constraints that take into account nothing other than elements of sound structure.

Gurera ekarriz, Lakarrak (2018) **e-da-dus-i* > **e-a-dus-i* > **e-aus-i* > *jausi* aditz zaharraren bilakabidea proposatu duenean, galdutako —kasu honetan— hotsen ondorioz, fonologian aldatetak izan dira, bereziki *jausik* /j/ soinua garatu du eta begi bistakoa da hasierako egiturak bokal eta kontsonante galerak ere pairatu dituela; baina, era berean, eraldaketa horrek morfologia berria sortzea ere ekarri du: hots silabaketa baina baita morfema antolaketa berria ere. Era berean, berehala ikusiko denez, *n-/l*- ondoko herskariaren auzia ere ezin da fenomeno fonologiko eta ezta morfologiko huts bezala aztertu, dena ez baita zuri edo beltz esparru hauei dagokienez (ik. § 8). Gainera, herskariaren banaketak Trasken legearekin eta gramatikalizazioarekin izan ditzakeen loturak erakutsiko ditugu (ik. § 6.1).

6. Gutunetan oinarritutako analisia

6.1. Erronkaria arkaismoaren gordetzailea: *pake*?

Sarreran genioenez, erronkaria —zubererarekin batera— gainerako dialektotatik desberdintzen duen ezaugarrietako bat *n-/l-* ondoko herskariaren fenomenoa da (cf. Mitxelena 1961: 355). Hots, testuinguru fonologiko horretan, sudurkariaren eta albokariaren ondoren herskariaren neutralizazioa nagusi dela antzeman da, kontsonante haien ostean herskari ahoskabeak ala ahostunak agertzen direlarik soilik euskal dialektotetan. Izan ere, hizkeretan hain ohikoa den egoera horretan, erronkariarak izaera berezia erakusten du: “E *altare*, Z *althá(r)e* : orok. *aldare* (B *altara*), Err-Z *boront(h)ate* : orok. *borondate*, Err-Z *alt(h)e* : orok. *alde*, etab.” (Lakarra 2018: 218). Berezitasun horri eman zaion azalpena Zuberoak eta Erronkaribarrak egoera zaharra gorde dutela izan da (cf. Mitxelena 1961); baina, modu sistematikoan ez bada ere, Lakarrak (2018) gogoratzen duen moduan, gainerako euskalkietan ere *hilko*, *Jainko* eta *abalko* bezalako adibideak badira.

Ikusi dugunez, oraintsu arte arkaismotzat jo da *n-/l-* ondoren herskari ahoskabea gordetzea, baina Mitxelenak kontrako azalpena proposatzeko bidea ere ikusten zuen, nahiz gero ez garatu:

Hay dos maneras de interpretar estos hechos. Lo más natural parece pensar que en vascuence se ha llegado a neutralizar la oposición sorda / sonora detrás de nasal y *l* sonorizando en esa posición las oclusivas sordas con posterioridad a la introducción de los primeros préstamos latinos: *ronc.* y *sul.* serían por tanto dialectos arcaizantes que han conservado mejor el antiguo estado de cosas. Pero acaso se pueda suponer también que se trataba de un tipo de lengua en que la oposición quedaba suspendida en esos contextos, en los cuales las oclusivas se pronunciaban uniformemente sonoras (o lenes). En este supuesto, las nuevas formaciones y los préstamos que presentaban grupos formados por nasal o *l* + oclusiva se seguirían acomodando por bastante tiempo al tipo normal, siendo el roncalés y el suletino los dialectos que primero abandonaron esta práctica. (Mitxelena 1961: 355)

Hortaz, Mitxelenak (1961) dioena kontuan hartuz, erronkaria edo zubereraz landako euskalkietan *n-/l-* ondoko herskari ahostunak iraun du eta aipatutako ekialdeko hizkeretan, berriz, herskari ahoskabea sartu da (cf. Lakarra 2011: 206). Horren ondorioz, hasieran azaldutako egoera berrinterpretatu behar da: Mitxelenaren proposamen berri horren arabera, gainerako euskalkietan gorde den egoera zaharraren —ahostuna gordetzearen— aurrean, zubereran eta erronkariaren ahostun > ahoskabe aldaketa gertatu dela, alegia.

6.1.1. Mitxelenaren proposamena finduaz

Mitxelenaren interpretazioaren alde, Lakarrak (2013) haren hipotesiari hiru argudio eranstean dizkio. Alde batetik, ezaugarriaren hedadura dialektalari begiratzen dio eta erronkariaren “ustezko arkaismoa erdian (mendebaleragoko euskararen eta ekialderagoko [euskal sustratoaren bidezko] erromantze ahostundunaren tartean) eta berrikuntza komunak ertzetan” (Lakarra 2013: 293) kokatzen direla konturatzen da. Beraz, ustezko berrikuntza bera bi muturretan bateratsu gertatzea “logika guztiaren aurka” [*aree laterali*] (2013: 293) doala azpimarratzen du.

Gainera, txandakatzea ahostun/ahoskabe ulertu beharrean, euskara zaharrerako Martineten eta Mitxelenaen bortitz/ahul proposamena gogoratuaz eta, ildo hone-tatik, txistukarien kokagune bereko neutralizazioarekin lotzen du: “kontuan badugu [n-/l ondoko] kokagune berean txistukariekin gertatua, orduan, neutralizazio zaha-rra ahularen alde zela (frikaria haietan, ergo ahostuna hauetan) eta aldaketa gero bor-titzaren alde bilakatu zela eremu batzuetan (afrikatua haietan, ahoskabea hauetan)” (Lakarra 2013: 293). Hau da, txistukarietan neutralizazioa historiaurreko ahularen —frikari historikoaren— alde gertatu bazen, herskarietan gauza bera gertatu ahal zela pentsatzera eramaten gaitu Mitxelenaen [bortitz/ahul] sisteman oinarritutako argu-dio horrek. Orobat, frikarien aldeko neutralizazioa Euskal Herri osoan lekukotutako bilakabide bat da, Leizarragaren bereizkuntza grafiko sistematikoaz landara, *Refranes y sentenciasen*, Landucciren hiztegian, Beriainen edo Lazarragaren testuetan aurkitu baita, besteak beste. Hortaz, Mitxelenaen (1957) berreraiketaren arabera bortitz/ahul oposaketa bera denez /h/az kanpoko sail guztientzat, gainerako hots taldeetan emaitza berdinak espero dira. Hots, hizkera guztietan herskarietan ahostunaren al-deko neutralizazioa gertatzea.

Mitxelena hil ondoko garaietan garatu diren ikerketa lerroetara jauzi eginaz, orain arte ikusitako gertakariak Trasken legearekin du lotura —Lakarraren (2013) hiruga-rraren argudioa—. Fenomeno hau egoki aztertzeke, gramatikalizazio teoriaren barnean kokatzea ezinbestekoa da, Traskek egin ez bezala. Horretarako, erro zein morfema le-xikoaren eta gramatikalaren arteko loturatik abiatu behar da. Horrela, item lexikoeak gramatikalizatzeke jarraitzen dituzten bideak ikusten ditugunean, morfema lexikoeak gramatikalizatzean gramatika-funtzioak eskuratzen dituzte, eta lehen zeukaten esanahi lexikoa galtzen dute. Horrekin batera, jatorrizko egitura fonikoa ere urritzen edo alda-tzen zaie. Beraz, Lakarraren (1995, 2013) morfema lexikoen forma kanonikoan oina-rrituz,⁵ CVC erro monosilabiko egitura zahar batek bi bilakabide izango ditu: batetik, CVC → CV gramatikalizazio primarioa deritzona eta, bestetik, azken horretatik sor-tzen den CV → C / V gramatikalizazio sekundarioa (cf. Lakarra 2016). Hona hemen adibide batzuk: “**din* > -*di* > -*di* / -*ti*, **den* > -*de* > -*de* / -*te* / -*e*” (Lakarra 2018: 116).

Aurrekoa Trasken legearekin lotuaz, hau gramatikalizazioaren bilakabidetik atera daiteke: CV egitura berri horren hitz hasieran ahoskabe/ahostun alternantzia bada, CVrik zaharrena ahostunaren bidez eraikitako morfema dela dio Traskek (1995), DV, hain zuzen. Eta hortik sortzen dira gainerako alomorfoak: TV eta V.⁶ Horrela, -*gil-ki* eta -*del-te* alternantziak azaltzen ditu:

Finite forms are not part of my brief here, but I cannot resist pointing out that the existence of the competing forms *-ki* and *-i* suggests a common origin for both in an earlier **-gi*. The splitting of an original **-gi* / *-ki* and *-i* would strongly parallel the split of the plurality marker **-de* into *-te* (as in *dute*) and *-e* (as in Biscayan *dabe* < **daue*), with *-de* surviving in a few forms like *daude*. (Trask 1995: 231)

Bestalde, “finite forms” delakoetarik atera eta morfologia eta lexiko zahar oroko-rrera zabalduaz, Lakarraren 2013ko artikuluan DV > TVren kasu gehiago ematen

⁵ Guk asumitzen dugu CVC erro egitura zaharrena dela eta morfemak erroetatik datozela.

⁶ Hau guztia CV-ren gramatikalizazioaren kasu partikularra da, herskari ahulez hasitako erro-mor-femena.

dira, Trasken adibideak Lakarrarenekin bat datozela erakutsiz. Gainera, abiapuntu guztiak CVC dira: **edin*, **dar*, **den*, **don*... Hortaz, Trasken legearen arabera, sudurkari eta albokariaren osteko CVren hotsik zaharrena herskari ahostuna da, hots, herskari ahulez hasten ziren erroen ondorioa. Hori dela eta, *-nd-*, *-ld-*, *-nb-*, *-lb-*, *-ng-* eta *-lg-* kontsonante bilkuretatik *-nt-*, *-lt-*, *-np-*, *-lp-*, *-nk-* eta *-lk-* berrikuntzak sortzen dira. Ideia horrek indarra hartzen du “/l, n/ ondoren ez dela ***hanti* edo ***alti*-rik ekialdean, baizik eta *handi* eta *aldi*, gainerakoetan bezala” (Lakarra 2013: 293) ikustean eta *erdi*, *ardi*, *hordi*... *r-* ondoren, hots, beti eta dialekto guztietan ahostun/ahoskabe berezi den kokaguneetan: “A diferencia de lo que sucede detrás de *n* y *l*, las dos series de oclusivas se mantienen bien distintas tras *r*: com. *urde* ‘cerdo’ / *urt(h)e* ‘año’, cf. también *ardi* ‘oveja’ (y vizc. ‘pulga’) y *arte* ‘espacio intermedio’ ‘encina’” (Mitxelena 1961: 355). Eta, batez ere, DV > TV [S_] —txistukari ondoren— testuinguruan ere fenomeno morfofonologikoa da, ez soilik fonologikoa, hau da, eratorpena edo konposaketa gertatu da eta, era berean, hotsak kateatu dira. Are gehiago, lehenik fonologikoki D- > T- bihurtzen bada ere, gero alomorfoa bilakatu eta edozein testuingurutara hedatzen da (cf. *-zul-tsu* atzizkia).

Ondorioz, orain arte ikusitakoa zuzena bada, erronkaria eta zubereraren herskari ahoskabetzea ez litzateke arkaismo bat. Horregatik, Mitxelenak (1961) proposatutako ideia astiroago ikusteko helburuarekin Ros erronkariarren *n-/l-* ondoko herskari adibide guztiak bildu ditugu.⁷ 5. atalean zehaztu bezala, jasotako horiek bi multzotan bereizita azalduko dira: batetik, maileguetakoak (§ 6.2) eta, bestetik, ondare zaharreko hitzak (§ 6.3), suma baitaiteke bilakabideak arrazoi eta kronologia ezberdinak izan litzakeela hitzen sail batean eta bestean. Amaieran, bi talde horietan antzeman diren joerak zehaztuko dira (ik. § 8).

6.2. *n-/l-* ondoko herskariak mailegutan

Atal honetan, Rosen eskutitzetako maileguen RT —[*n-/l-* + herskari]— taldeei erreparatuko zaie. Hasteko, azaldu diren maileguen artean badira batzuk zeinetan [izena + atzizkia] elkarketak bereizten diren. Haiak zeintzuk diren zehaztu aurretik, mailegaketari dagokionez beste bi zertzelada izan behar ditugu gogoan. Ezer baino lehen, nahiz eta maileguen egitura banaketa erakutsi, maileguak —batez ere morfemak— gehienbat euskarak barneko analisirik gabe (“osorik”) hartuko zituen eta bertakotu gabe, ondorioz.⁸ Hala ere, zatitu egingo ditugu azterketa errazteko asmoz. Izan ere, badira ahostun/ahoskabe txandakatzek maileguen atzizkietan bakarrik gertatzen direnak eta, beraz, zuzenean atzizkiei begiratuko diegu.

⁷ Etxartenak ere jaso dira ondoren egingo diren konparaketetarako.

⁸ Mailegaketa zaharra balitz, maileguez euskarazko lege zaharrak pairatuko zituzketen. Hau hobeto ulertzeko, Mitxelenak (1963) ezarritako “paradoxa” aintzat hartu behar dugu: euskal mailegu zaharrenak jatorrizkotik gertuago egotea espero da eta, aldi berean, zaharrago diren neurriari euskararen barnean aldaketa gehiago jasatea. Adibidez, Martinetek (1950) proposatutako eta, ondoren, Mitxelenak (1957) garatutako teoriaren arabera (ik. § 5), latinez herskari ahoskabeaz hasten ziren hitzak euskaraz —horko ahulen taldeak kokatu ondoren— herskari ahostunaz agertzen dira aldaera zaharretan. Horrela, lat. *pāce(m)* > eus. *bake* bilakabideak azaldu dira. Beraz, atzizkietan ere lat. *-mentu(m)* > eus. *-mendu* aldaketa espero da, baina geroago azaltzen dugun bezala (ik. § 6.2.1.1), atzizki zaharra izateko ondare zaharreko hitzetako oinarriekin behar du konbinatzera heldu.

6.2.1. -mentu

Ahoscabea erakusten du *-mentu* atzizki mailegatuak. Hau latinezko *-mentu(m)*etik datorrela esan ohi da eta, aldameneko erromantzean ere (gaztelaniaz), *-mientoren* kontsonantea ahoscabea da. Halaber, Rosen gutunetan bi hortzetakoen arrastoak daude: *juntamentu* (15) eta *gubernamendu* (15).⁹ Baina *-nd-* > *-nt-* erronkarieraren berrikuntzat jo aurretik, garai bertsuko idazleen testuekin konparaketak egingo ditugu *-mentul-**mentu* txandakatzearen hedadura zehatzago ikusteko. Hortaz, lan honetako analisirako, eskutitzen garaiko inguruko dialektoetako zenbait lekukotasun hautatu ditugu. Horrezaz gainera, erronkarieraren XIX. mendearen akabuko lekukotasun zabalenak ere aintzat hartu dira:

1. taula

Analisirako erabilitako lekukotasunak¹⁰

Testua	Edizioa	Laburdura
Leizarragaren <i>Jesus Christ gure iaunaren testamentu berria</i> (1571)	Leizarraga (1990)	Lç
Betolatzaren <i>Doctrina Christiana en Romance y Basquence</i> (1596)	Mitxelena (1955)	Bet
Berianen <i>Tratazen da nola enzun bear den meza</i> (1621)	KG ¹¹	Ber
Axularren <i>Gero</i> (1643)	KG	Ax
Etxeberri Ziburukoaren <i>Elizara erabiltzeko liburua</i> (1665)	KG	EZ
Hualde Mayoren <i>Jesu-Cristo gore Geinaren Evangelio Sainthua segun San Mateoc</i> (ca. 1870)	Hualde Mayo (1934-1935)	HM
Mendigatxaren gutunak (1902-1916)	Irigoién (1957)	Mdg

Analisira itzuliaz, geografiaren eta kronologiaren aldetik Rosengandik hurbilen gelditzen diren adibideak Etxarten gutunetakoak dira eta Etxartek *-mendu* amaiera darabil: *iugamendu* (1); *arrestamendu*, *luçamendu* (4); *governamendian* (14).¹² Bi hauengandik ez oso urrun, Leizarraga eta Etxeberri Ziburukoak ditugu. Espero bezala, Iparraldeko bi idazle hauek ere ahostunarekin *gubernamendu*¹³ dute. Gauzak sakonago miatzeko asmoz, Etxeberri Ziburukoaren adibide gehiago jaso dira eta, bestalde, hegoaldeko nafarraren Beriainen hitzekin alderatu ditugu.¹⁴ Kasu honetan ez

⁹ Hala ere, 4. atalean ikusi bezala, Rosek zenbait hitz moldatzen ditu Etxarten hizkerara hurbiltzeko. Kasu honetan, *-mendu* bakarrik eskutitz honetan darabil. Baliteke intentzio berarekin aldaketa hori egin izana.

¹⁰ Analisirako Bonaparteren lexikoa (Pagola *et al.* 1997) ere erabili da, baina hark ez du laburdurarik. Hau da, analisisian testu horretako herskari adibideak “Bonaparteren lexikotik” aterarakoak direla zehazten da.

¹¹ *Klasikoen Gordailua* (KG), edizio faksimileak (<https://klasikoak.armiarma.eus>).

¹² Lekukotasun honetako Etxarten kasu guztiek *-mendu* amaiera dute.

¹³ Ikus bedi *OEH* (s.v. *gubernamendu*): “Zareten bada suiet gubernamendu humano guziaren, Iaunagatik. «Tout ordre humain» Lç 1 Petr 2, 13 (Ibk [Itun Berria] giza agintaritza) [...] Hek guztiak mukurruki dakizkitzu, Prelata, / zure gubernamenduan nola ageri baita. EZ Man I 6”.

¹⁴ Hemendik aurrera erabiliko diren testuak 1. taulan zehaztutakoak dira.

gara Rosen jaioterri eta bizilekutik asko urrundu,¹⁵ ezagun denez, Beriainek Iruñeko hizkera erabili baitzuen:

y aunque en diferentes partes del ay en algunas cosas, diuersos modos de hablar, yo escriuo el que se habla en Pamplona, Cabeça deste Reyno y Obispado de Nauarra, que es el que se habla en la mayor parte del, donde se habla bascuence y el que mejor se entiende en todas las partes. (Ber, “Al lector”)¹⁶

Etxeberri Ziburukoak latinezko *-mentu(m)* atzizkiari dagozkion hitz guztiak *-nd-* rekin dakartza. Autore horren corpusean ikusitako hitz asko Beriainen testuan ere aurkitzen dira, baina idazle honek, aldiz, ahoskabeak ditu: *adimendu* (EZ, 5. or.)¹⁷ *vs adimentu* (Ber, 43. or.); *pensamenduetaric* (EZ, 73. or.) *vs pensamentues* (Ber, 69. or.). Hau ikusita, Iparraldean herskari ahostunak denbora luzeagoan irauin duela pentsa daiteke, baina honek teoria zaharrari kontra egingo lioke (ik. § 6.1). Erronkaribartik urrunago gelditzen den Betolatzaren dotrina ere arakatu dugu puntu hau argiago ezartzeko asmoz. Arabar idazle honek —Beriainek bezala— *-mentul-mentu* atzizki soila du: *pensamentu* (Bet, 52. or.), *Mandamintu* (Bet, 56. or.), *juramenturic* (Bet, 56. or.). Azken lekukotasunaren lagin esanguratsu horri esker, aurretik ikusitako Iparraldeko eta Hegoaldeko idazleen arteko banaketa —Ros *vs* Etxart, Leizarraga, Etxeberri Ziburukoak— are nabarmenago bilakatzen da Rosi Betolatz eta Beriain ere gehituaz. Lehendabiziko hurbilketa horren arabera, Mitxelenak proposatzen duen ahoskabearen aldeko berrikuntza ez Erronkaribar eta Zuberokoetan eta bakarrik hor, baizik eta Rosez landara Hegoaldeko gainerako testuetan ere gertatu dela erakuts daiteke. Horrek esan nahi ote du, beraz, erronkarieraren *n-* ondoko ahoskabetasuna ez dela hizkera horren ezaugarri bereizlea? Erantzuna bilatu nahian, euskalki horren gainerako lekukotasunak ere aztertuko ditugu.

Eginkizun honetarako, oso lagungarri izan da Ricardo Gómezen (1991) lana. Ikerlari horrek XVIII. mendeko erronkarierazko *Doctrina uscaraz* aztertzean, *n-/l-*ren ondoko herskariaren adibideen artean, *pensamentu* eta *ordenamentu* hitzak aurkitu zituen. Kasu horretan, Rosen gutunen eta dotrina horren arteko distantzia ez du geografiak markatzen, baizik eta mende bateko jauzi kronologikoak. Are geroagokoak dira Hualde Mayoren itzulpena eta Mendigatxak Azkueri idatzitako gutunak —1902tik 1916ra arte—, hauetan ere orobat aurkitzen delarik *-mentu*.¹⁸ Hartara, esan daiteke ordurako ekialdeko euskalki horretan *-nd-* > *-nt-* berrikuntza gertatu dela? Hain corpus txikiarekin ezin dira hipotesi orokorrak atera. Gehienez ere, aurreko konparaketa laburrean ikusitako joerak deskriba daitezke, hots, XVIII. mendetik aurrera *-mentu* dela nagusitu dena.

¹⁵ Iruñeko hizkera Erronkaribartik ez oso urrun egon arren, Jerónimo de Jubera eskribau tuterarra euskaraz moldatzen zen, baina, Erronkaribarko hitzunen esanak ulertzeko zailtasunak izateagatik, 1582an itzultzaile bat behar izan zuen: “Según hace constar en la probanza, con cinco mujeres se sirvió de un vecino como intérprete por no entender bien el euskera de la zona” (Monteano 2017: 59). Iruñeriko nekazari euskaldunekin, ostera, ez omen zuen arazorik izan.

¹⁶ 1. taulan zehaztu den moduan, hau KGko edizio faksimiletik ateratakoa da, “Al lector” sarreratik, hain zuzen.

¹⁷ Parentesien artean, adibidearen orrialdea zehazten da eta, gutunak identifikatzeko sistemarekin ez nahasteko, zenbakiaren ostean “or.” idatzi da. Dena den, zein testuz ari garen ikusteko, 1. taulara jo.

¹⁸ Hona hemen adibide batzuk. Dena den, eranskinen etsenplu guztiak bildu dira: “Hura pensamentu contan” (HM, 528. or.); “Egun kuetan nago sendimentu pikor bateki” (Mdg, 127. or.).

6.2.1.1. *Hizkuntzatik haratago: egoera soziolinguistikoaren eragina*

Aurreko hurbilketak ez digu aipatutako Hegoaldeko *vs* Iparraldeko auzia konpontzen, Beriain eta Betolatzaren dokumentuetan espero ez den herskari ahoskabea aurkitu delako. Pentsatu izan da *-mentu* aldaerak atzizkiaren jatorrizko latinezko formatik hurbilago dirudenez, horixe dela zaharrena euskaraz, baina gainerako adibideei esker jakin genezake baieztapen hori ez dela zuzena. Izan ere, zalantzarik gabeko bestelako testuinguru batera jotzen badugu, *bake* askoz zaharragoa da euskaraz *pake* baino, nahiz itxuraz bigarrena latinekotik hurbilago izan. Horregatik, aztertzen ari garen kasu honetan hizkuntzan gertatzen diren aldaketetatik haratago jo behar dugu.

Beste era batean esanda, Beriainen eta Betolatzaren testuinguruak xehetasun handiagoz ikertu beharra dago, XVII. mendean kokatzen diren idazle horien garaian, bai Iparraldean eta baita Hegoaldean ere: “*Diglosia* hitzak ezin hobeki deskribatzen du euskararen egoera, beti gaztelaniaren, frantsesaren eta gaskoiaren beraren menpe, hizkuntza horietantxe idatzi baitziren Euskal Herriko foruak” (Mounole & Gómez 2018: 473).

Baina diferentzia nabarmenak ere baziren: Hegoaldean gaztelania guztiz indartsu bihurtzen ari zen eta Beriainen testua horren adibide da. Idazle hori erdarazalea dela ez dago zalantzarik, hainbat hitz orduko erromantze modernoenetik hartu dituela ikusi baita —orobat edo are gehiago Lizarragak mende bat geroago—, testuari nolabaiteko maila eta dotorezia emateko aipatutako erdaratik zuzenean hartutako mailegu asko erabili baitzuen. Jarrera horren eraginez, esan daiteke Beriainentzako *-mendu* atzizkia zaharrituta dagoela eta gaztelaniazko forma jasoago aurkitzen duenez, hizkuntza horretatik hurbilen gelditzen den atzizkiaren alomorfoa erabiltzen duela. Iparraldean, aldiz, Leizarraga eta gainerakoengan, ezin topa daiteke horrelakorik, *-nd-* eredu zaharrari eutsi baitzaio. Autore horiek maila jasoko idazleak izan arren, ez da antzematen beren hizkeran erromantze garaikideen (gaskoiaren) eragin markagarriarik fonologian, Hegoaldean bertako erromantzearekiko aurkitu bezala.

Hortaz, Iparraldekoek *-nd-* forma jatorra darabilte, baina Beriainek, berriz, forma hori baztertu eta kultismo diglosikora jotzen du, hau da, gaztelaniaren ahoskabeetara. Orobat, gaztelaniaren eragina Rosen eskutizetan ere nabaritzen da, berak ere *-mentu* atzizkiaren adibideak baititu. Hala eta guztiz ere, atzizki mailegatu baten inguruan ari garela ezin da ahaztu, ez latinetik baizik eta gaztelaniatik zuzenean hartutako atzizki batez,¹⁹ hain zuzen ere.

Ezagunenez, bertakotzeko ondare zaharreko hitzen oinarri lexikoekin behar dute konbinatzera heldu atzizki mailegatuek; alabaina, ez da egoera hori aurkitzen duguna, atzizki mailegatua soilik mailegatutako oinarriekin elkartzten baita. Hau da, *-mentu* euskarazko atzizki soilik bilakatuko litzateke ondare zaharreko hitzetako oinarri lotzean, baina hori ez da gertatu ez XVII. mendean ezta geroago ere, Sarasolak (1997: 636) atzizkiaren “modernotasuna” aztertzean erakutsi zuen moduan. Hortaz, euskaraz Rosek dakartzan bezalako hitz mailegatuak barneko analisirik gabe (“osorik hartu”) eskuratu dira, hizkuntza hartzailean inongo eratorpen historikorik gauzatu gabe, nahiz erromantzean hitza zatikagarria izan lehen eta gero.

¹⁹ Berianek gaztelania eredu duenez, *-mentu* hizkuntza horretatik egokitu *-ie-* > *-e-* (cf. Bet *-ie-* > *-i-*: *-mintu*) duela baieztatu daiteke.

6.2.2. Entelegatu, gente, abentu, borontate

Mitxelenaren azalpena itzuliaz (cf. § 6.1), barneko analisirik gabeko mailegutan azaleko berrikuntza bat dirudien *-d-* > *-t-* aldaketa dugu. Adibidez, Etxarten gutunetan askotan errepikatzen den *endelgatzen* (1) hitzaren aurrean, Rosen *entelegatuec* (15) dugu. Hitz forma hori latinezko *intelligeretik* datorrenez, euskal dialektoetan *-d-* baten bidez ematea espero da eta, gauzak horrela, *-t-* agertzea berrikuntza litzateke. Gainera, Mendigatxaren gutunen artean ere herskari ahoskabea aurkitzen da hor: *entelegatra* (Mdg, 132. or.).²⁰ Beraz, badirudi *endelgatu*-n xvii. mendeko erronkariaren herskari ahoskabea sartzan hasia zela; baina, hau argiago ikusteko, kasu gehiago eta ohikoagoak hautatu ditugu dagoeneko aipatu diren garai bertuko idazleekin konparaketak egiteko. Horrela, ahostun/ahoskabe alternantziaren inguruan xehetasun gehiago lortu ahalko dira.

Lehenik eta behin, Rosek ahoskabea idazten duen beste mailegu bat *gente*²¹ (15) da. Etxartek ahostunarekin (*gende*, 1) jartzen du eta baita Leizarragak, Beriainek eta Etxeberri Ziburukoak ere.²² Hualde Mayok eta Mendigatxak, aldiz, *gente*²³ idazten dute. Ondorioz, badirudi hitz horretan jada *nd* > *nt* bilakabidea burutua dela Erronkaribarran.

Horrekin batera, Rosen gutunetan *abentuco* (15) aurkitu da eta Beriainen eta Leizarragaren testuetan ere hitza badator, baina beti bietan ahostunarekin.²⁴ Geroago Mendigatxak ere *-t-* idazten du: *abentu* (Mdg, 129. or.). Gainera, Etxartek *abentuiaren* (14) erabiltzen du eta, horri esker, lekukotasun eta hizkera bakoitzak bere bilakabidea duela ondoriozta daiteke: esate baterako, Rosek *-t-* sartzan duenerako, Etxartek oraindik hitz batzuetan egitura zaharrari eusten dio, baina, beste batzuetan, herskari ahoskabea ematen du.²⁵

Rosen hizkeran fenomeno hau erabat finkaturik ez dagoela pentsatzera garamatzate *borondateaz* (7) eta Etxarten *vorondate* (4) adibideek. Leizarragak, Beriainek, Axularrek eta Etxeberri Ziburukoak ere hau *-d-*rekin dakarte.²⁶ Geroago, *Doctrina uscarazen*,²⁷ aldiz, *borontatia* lekukotzen da (Gómez 1991: 407) eta Hualde Mayoren testuan edo Mendigatxaren eskutitzetan *borontatia* (HM, 538. or.) / *borontate* (Mdg, 121. or.). Hartara, Rosen gutunetan topatzen diren aldaketak oraindik “bariazio” txi-

²⁰ Gainera, Erronkaribarko azken hiztuna izan zen Fidela Bernati esker, gogoan izan hizkeraren hondarreko uneetara arte ere ahoskabea biltzen dela: “Xa? entelégatan?” (Artola 2000: 490).

²¹ (9). gutunean *gende* darabil. Beharbada 4. atalean ikusitako jarreraren ondorioz.

²² Hona hemen adibideak: “eta bere *gendea* igorric hil citzan” (Lç, 286. or.); “eta Corteco *gendeac*” (Ber, 38. or.); “Hartaracotz *gende*” (EZ, 394. or.).

²³ Hona hemen adibideak: “*guente anichez*” (HM, 532. or.); “*canpoco gente*” (Mdg, 128. or.).

²⁴ Hona hemen adibideak: “*adbendua*” (Lç, ikus bedi *OEH*, s.v. *abendu*), “*Carta demboretan eta abenduco*” (Ber, 254. or.).

²⁵ Honek badu salbuespenik: Etxarten zubereraren “jatortasuna” oraindik ziurtatu gabe dago (ik. § 2.5). Baliteke mendebaleragoko hizkeren eraginik izatea. Horregatik, hau ere ondare zaharreko hitzetako adibideak aztertzean, kontuan izan behar dugun egoera bat da.

²⁶ Hona hemen adibideak: “Eguin bedi hire vorondatea ceruan beçala lurrean-ere” (Lç, 298. or.); “berce gauçac ceren aren vorondatea baitago” (Ber, 51. or.); “eracutsi duçun vorondate” (Ax, 5. or.); “*ceure vorondatea*” (EZ, 413. or.).

²⁷ Lekukotasun hau nongoa den zehaztea zaila da. Erronkarikoa edo Urzainkikoa izan daitekeela uste da. Nolanahi ere, Gómezek (1991) eztabaida hau bere artikuluan azaltzen du.

kiak direla iruditu ahal zaigu eta hauek erabat sistematikoa ez den testuinguru bat erakusten dutela. Eta Gómezek (1991) argitaratutako dotrinaren, Hualde Mayoren edo Mendigatxaren kasuak ikusita, ahoskabearen aldeko egoera hori soilik geroago egonkortzen dela pentsa daiteke.

Dena dela, hurrengo puntuan ondare zaharreko hitzetako kasuei helduko zaie, izan ere, diakroniaren metodologian lehentasuna haiena baita beti.

6.3. n-/l- ondoko herskariak ondare zaharreko hitzetan

Sudurkari eta albokari ondoko taldeen analisia osatzeko, atal honetan ondare zaharreko hitzei begiratu diegu. Horretarako, erronkarietaz lekukotutako ondare zaharreko hitz guztien analisia hemen egitea ezinezko delarik, [erro monosilabikoa + atzizkia] bezalako elkarketak aukeratu ditugu, beraiek baitira oinarrizkoenak eta zaharrenak ere (cf. Lakarra 1995). Honenbestez, CV(C) + CV osarak aztertuko dira, Trasken legea ere (ik. § 6.1) gogoan dugularik: beraz, espero da CV(C) + DV egitura zaharrena izatea eta hortik CV(C) + TV / V alomorfo berriak sortzea.

Has gaitetzen Rosen *ongui* (9) aztertzen. Kasu honetan, *on-* erroari atxikitzen zaion atzizkia DV ahostuna da; hortaz, Trasken legeak aurreikusitako forma zaharrena dugu. Horren alde, Axular, Beriain, Etxeberri Ziburukoa eta Leizarragaren *-gi*²⁸ amaierak topatzen ditugu. Aldiz, horren aurka, Ros beraren *onquy* (15) dugu eta baita Bonaparte, Hualde Mayo eta Mendigatxaren²⁹ *-ki*³⁰ ahoskabe ugariak ere. Lekukotasunen kronologia ikusita, *-gi* atzizkia zaharrena dela pentsa daiteke eta, ondoren, Rosen garaian *-k-* sartzen hasi zela Mendigatxaren gutunetan nagusi edo erabateko bilakatu arte. Bilakabide hori aditzetako *-ki/-gi-*rekin bagenekien (cf. Lafon 1999: 769).

Aurreko lekukotasunaz gain, Rosek lau aldiz *vilgu* (7) darabil. Adibide hori ahostunarekin Etxarten gutunetan ez denez topatzen, ondoriozta dezakegu Rosek ezin izan duela harengandik hitz forma hori hartu. Hori dela eta, *l-* ostean erronkarietan espero ez den herskari ahostuna dugu. Gainera, Etxeberri Ziburukoak *bilkhua*³¹ dakar eta Etxartek, berriz, *bilkuian* (10). Beraz, lekukotasun hori Erronkaribartik kanpo ahoskabearekin aurkitu dela ikusten dugu eta, horrenbestez, *vilgu-k* —*handi* eta *gelditu-k* bezala— alomorforik zaharrena ahostuna dela erakusten du.

Ahoskabearen aldeko bilakabide hori argiago ikusteko, hitz gehiagorekin azterbide bera jarraitu da, baina ondoren aztertuko direnak Etxarten hitzak dira, egile horren gutunetan ahostun/ahoskabe lekukotasun gehiago aurkitu baitira:³² zuberotarraren *alde* (8) etsenpluarekin bat, Leizarraga, Beriain, Axular eta Etxeberriren *-de* alomorfoak ditugu. Izan ere, Bonapartek izan zituen laguntzaileek, Hualde Mayok eta Men-

²⁸ Hona hemen adibideak: “vngui egueçue gaitz ” (Lç, 296. or.); “eguitendituela ongui” (Ber, 253. or.); “ongui ethorria” (Ax, 5. or.); “Bethi ungui ethorria” (EZ, 19. or.).

²⁹ Esan beharra dago *ongui* (bakarra) ere topatu dela. Horregatik, hau *fase sparitaren* erakusle da.

³⁰ Hona hemen adibidea: “onqui aburritandaiceiner” (HM, 536. or.); “onki eskibitandaudan” (Mdg, 121. or.).

³¹ Ikus bedi *OEHN bilkuia* sarrera.

³² Halaber, kontuan hartu 25. oin-oharrean esan dena.

digatxak, *-te*³³ darabilte. Ondorioz, azken hitz horrekin ere aurretik ikusitako egoera bera lortzen da. Baita Etxarten *bildu*³⁴ (8) adibidearekin ere: gainerako Iparraldeko idazleek *-du* erabiltzen dute eta Bonaparteren datuek edo Mendigatxak, berriz, *-tu*.³⁵ Horregatik, adibideen datak ikusita, *-d- -t-* baino lehenago lekukotzen dela frogatzen da eta gertakari horrek bat egiten du Mitxelenaren (1961) hipotesiarekin, alegia, ahostuna dela forma zaharra eta gero Erronkaribar eta Zuberoan ahoskabetu zela.

Horrela, maileguetan ikusitako “bariazio” txikiak (ik. § 6.2) ondare zaharreko hitzetako etsenpluetan ere aurkitu dira, ahoskabea nolabait sartzen ari dela erakusten digutenak. Eta herskari ahostunarekin adibide gehiago aurkitzeagatik ere —baita garai bertsuko testuetan eta geroko *sparitak* ere— haiek zaharragoak izan daitezkeela erakusten da. Horrekin batera, badira adibide batzuk euskararen historian herskari ahostunarekin bakarrik topatzen direnak: Rosen *andia* (7) eta *guelditu* (11). Ondorioz, aipatutako azken horiek atzizkiaren forma zaharra *-di* dela pentsatzera garamatzate, gramatikalizatu aurreko *-din-* erroarena zen bezala zalantzarik gabe:

Orain *hordi*, *geldi*, *handi* bezalako *forma sparitak* —seguru asko baita *erdi* eta, agian, *irudi* ere— kontuan izanik (ez da ***horti*, ***gelti*, ***hanti*, ***erti*, ***iruti*), *-di* zen (ez *-ti*) adjektiboak egiteko atzizkiaren forma zaharra (cf. *-de < *eden : -di < *edin*). (Lakarra 2013: 302)

6.4. Herskari ahostun > ahoskabe bilakabidea

5. atalean, fonologiaren eta morfologiaren arteko lotura azaldu da eta, aitzineuskaraz geroztik erlazioa aldatuz joateagatik, bisilaboen egitura —monosilabikoen eta morfemen arteko erlazioa— eraldatzen da eta horrekin inoiz *-DV > -TV* egitura ere. Bilakabide hori hurrengo paragrafoetan erakutsiko da.

Ikusi den bezala, badaude arrazoiak Trasken legearen alde jokatzeko; hots, aztertutako gutunetan aurkitu diren herskariaren ahostun/ahoskabe alternantzien aurrean, *DV* egitura adibideak zaharrenak dira. Horren berme eta alomorfo berriek nola funtzionatzen duten ulertzeko, Kuryłowicz-en lege klasikoak gogoratzekoak dira:

The fourth law: when a form undergoes analogical reshaping, the new form takes over its primary function, and the old form remains only in secondary functions. [...] The sixth law: a native form may be analogically reshaped under the influence of a non-native form, especially if the non-native variety is more prestigious. (*apud* McColl Millar 2015: 106)

Kuryłowicz-en arabera, alomorfo berriak aurrera eginez gero, hainbat eta tesuinguru gehiagotan indartsu eta nagusi bilakatzen hasiko dira eta, horren eraginez, forma zaharra tesuinguru isolatuetan bazterturik geldituko da. Beraz, hau guztia aintzat hartuz, *DV* egitura zaharra *TV* alomorfo berriaz ordezkatu da. Bestalde, berri-

³³ Hona hemen adibideak: “Capernaum itfas aldecoan” (Lç, 290. or.); “alde batetic” (Ber, 38. or.); “Alde batetic” (Ax, 221. or.); “Ene alde othoi” (EZ, 276. or.); “Jordanaren berce alteco” (HM, 533. or.); “mechediaren altez” (Mdg, 125. or.).

³⁴ Gogoan izan *-du* mailegatutako atzizki zaharra dela, baina haren zahartasunarekin ez dago zalantzarik ondare zaharreko hitzekin konbinatzen eta dialekto guztietan lekukotzen baita.

³⁵ Hona hemen adibideak: “Eta bilduric” (Lç, 284. or.); “vildu nahi du” (Ax, 218. or.); “Elkhar gana bildu” (EZ, 247. or.); “faitendra biltuz” (Mdg, 136. or.).

kuntza gero eta hitz eratorri gehiagotan hedatzen hasiko da, azkenean alomorfo berria nagusi eta usu bakar bilakatuz.

Horretarako, gramatikalizazioaz hitz egin dugunean morfemak lexikotik datozela gogoratu behar dela azpimarratu dugu eta, honenbestez, morfemak errotik hainbat ezaugarri eutsi diola: fonetikan, semantikan... Baina beste bereizgarri batzuk, berriaz, aldatu egiten dira (ik. § 6.1). Beraz, erronkarieran edo zubererari aurkitzen diren -TV alomorfo berriak, beste hizkeretan ere aurkitzea espero da (cf. 7. ataleko *arte* adibidea), baina euskalki bakoitzean aldaketak daraman erritmoak eta berrikuntzak lexikoan erdiesten duen hedadurak eragiten du ekialdeko bi hauen eta gainerako hizkeren arteko banaketa. Hori dela eta, erronkarieran eta zubererari abiadura handiagoan orokortu dira *n-/l* osteko herskari ahoskabeak.

Dena den, segurtasun eta zehaztasun gehiagorako, Rosen eskutitzak gainerako erronkarierazko testuekin konparatu dira eta, haietan zer gertatzen den astiroago ikusteko, Hualde Mayoren itzulpenak eta Mendigatxaren gutunak, XIX. eta XX. mendeko lekukotasun zabalena, sakonago aztertzei aukera izango da hurrengo atalean.

7. XVII. mendetik XIX. menderako jauzia

6.3. azpiatalean sumatu den moduan, ahoskabeak ugaldiaz doaz ondare zaharreko hitzetako egituretan eta egoera horren adibide garbiak dira Hualde Mayo eta Mendigatxaren testuak. Horrenbestez, *alte*, *biltu*, *galte*, *g<u>entu*, *onki*³⁶ etab. bezalako adibideak aurkitu dira (guztiak eranskinean daude zerrendaturik). Etxart eta Rosen gutunetan, aldiz, haietako batzuk ahostunarekin aurkitu dira, beren XVII. mendeko kronologiaren aldaera zaharragoari dagokion moduan. Gogora, bestalde, badela beste argudio ezagun bat oraindik: *handi*, *aldi*, *erdi*, *ahardi*, *zaldi*, *ardi*, edo *hordi* (ik. § 6.1) bezalakoak euskararen historian ez dira inoiz ahoskabearekin lekukotu, ezta Erronkaribar eta Zuberoan ere. Horren alde Mendigatxaren *ongui sparita* ere badugu (ik. 29. oin-oharra).

Ondare zaharreko hitzetako ahoskabeekin batera, Hualde Mayo eta Mendigatxaren idazkietan mendebaldean ahostunarekin diren zenbait mailegu ahoskabearekin aurkitu dira: *tenpra* (*vs denbora*), *altare* (*vs aldare*), *abentu* (*vs abendu*). Haien bidez, isoglosa argiak marraztu izan dira bi eremuen artean eta, ekialdeko adibideak latinezko egitura zaharretik hurbilago egoteagatik, haien herskari ahoskabea hotsik zaharrena dela defendatu izan da oraintsu arte (ik. § 6.1-eko Mitxelenaren aipua). Baina iritzi bera partekatzen ote da *alte*-rekin? Mitxelenaren aipuan bertan ikusten da ezetz. Gainera, badira hainbat mailegu toki guztietan ahoskabearekin idatzi direnak —adibidez, *contra* baina inoiz ez ***condral**gondra*— eta horrek zalantzan jartzen ditu mendebaldeko balizko ahostuntze berantiarak edo halakoen ugaritasun edo sistematikotasuna, gutxienez. Hortaz, ondare zaharreko hitzak kenduta, mendebaldean badira hainbat mailegu ahoskabearekin, ekialdean bezalaxe.

Beraz, zer ahostundu dute mendebaldekoek? Erronkarieraren *abentu* bezalako mailegu zaharrak? Zertarako edo zergatik? Eta ekialdean zergatik dugu beti *handi* eta ez ***hanti*, espero genukeen bezala, baldin eta forma ahoskabeak balira zaharrenak?

³⁶ *Biltu* eta *guentu* adibideei dagokienez, kontuan hartu 34. oin-oharrean *-du* atzizkiak esan dena.

Horren inguruan gogoeta egitean, oraintsu arte fenomenoaren alderdi bakoitza bere aldetik aztertu dela dirudi edota, are gehiago dena, fenomeno horren alderdi osoak aztertu gabe utzi direla, hau da, maileguren eta ondare zaharreko hitzen arteko loturak/erkaketak egin gabe. Horregatik, lan honetan zehar Trasken legea eta gramatikalizazioaren garrantzia aldarrikatu dugu, betiere ondare zaharreko hitzetako morfemen jatorri eta bilakabidea ezartzeko, ikusi baitugu dagoeneko aztergai honetan ere ez dela erabateko etenik morfologiaren eta fonologiaren artean. Bestela ez ginatke ohartuko aztertutako morfemak lexemetatik datozela eta, gertakari horiek aintzat ez hartzeagatik, ahostun/ahoskabe fenomenoaren arazo fonologiko hutsa balitz bezala tratatu izan dela (ik. § 5).³⁷

Rosen *-mentu* edo *gente* adibideei esker, ikusi da mailegu horietan *n-/l-* osteko ahoskabea ez dela euskarazko forma zaharrena eta egoera hori are argiago da ondare zaharreko hitzetan. Esate baterako, ikerketa honetarako erabili diren Erronkaribarko lekukotasunek, nahiz *alte* edo *onki* —baina Rosen eta Mendigatxaren *ongi* ere— dituzten, *handi -d-*rekin dakarte. Horrela, ***hanti* euskararen historian inoiz ez lekukotzeak Trasken (1995) hipotesia indartzen du. Gainera, *han-di*, *ar-di*, *er-di* eta *hor-di*-ren *-di* amaierak atzizki beraren kasuak direla onartzen baldin badugu, ***arti*, ***erti* zein ***orti* ere faltan direla ohartuko gara. Arrazoi horiengatik, *handi*-k pisu gehiago du gainerako TV bilkuren aurrean.

Beraz, Hualde Mayo eta Mendigatxaren bidez, ondare zaharreko hitzetan ahoskabetzeak gehituaz doazela nabarmendu dugu. Halaber, batzuk euskaraz orokorrak izatera hel daitezke: adibidez, Trasken legearen oinarrian den *-de > -te* bilakabideko *uste*, *urte*, *sute*, *arte* mendebaldean ere badira, gainera. Horrek zera erakusten du: berrikuntza are aurreratu edo zabalago dela erronkarian edo zubereran mendebaldeko hizkerekin konparatuz, baina ez han ez denik. Edonola ere, TV hots segida bat morfologikoa —morfema zahar/fosildua— denean hotsik zaharrena ahostuna dela frogatu da, alomorfo berriko ahoskabeak txistukari ondoko kokagunean sortu eta gero bestelakoetara ere zabaldutako direlarik (cf. *Arratzu*, *Saratsu*, *iletsu*, *bizartsu vs mukizu* [*sparita*]). Hala ere, baieztapen horrek ez du esan nahi talde morfologikoak ez direnean —maileguetakoak bereziki— gauza bera gertatu behar denik. Beste era batean esanda, Euskara Zaharrean *-mentu > -mendu* gerta zitekeen, baina horren kontra, *contra > **condra* daketa inoiz ez da gauzatu. Halaz, etsenplu horrek erakusten du ahostun > ahoskabe berrikuntzan maila diakroniko, fonologiko, soziolinguistiko... desberdinak daudela.

Argi dago erronkarian ahoskabetzea ugalduez doala ondare zaharreko hitzetan eta baita maileguetan ere, eta egiaztapen hori Hualde Mayo eta Mendigatxarekin guztiz ziurtatzen da. Halaber, [erronkaria eta zuberera *vs* gainerako dialektoak = herskari ahoskabeak *vs* ahostunak] lotura egitea ez da zuzena, behin eta berriz errepikatu den bezala, badirelako ahoskabetun mailegu asko mendebaldean inoiz ez direnak ahostundu. Eta ekialdean, ordea, badira egitura zahar batzuk inoiz ez direnak ahoskabe bilakatu —*handi*, *aldi* eta *r-* ondorengoak, adibidez—. Horrenbestez, ahostuntzearen edo ahoskabetzearen arabera ekialdea eta mendebaldea erabat desberdintzea akats bat litzateke diakronikoki behintzat.

³⁷ Ikusi dugunez, forma ahoskabeak itxuraz latinetik hurbilago egoteagatik, horiek direla zaharrenak euskaraz ere baieztatu da, baina § 6.2.1.1-eko *pake*-ren kasu ezaguna gogoratzeak erakutsi digu irizpide hori ez dela batere zuzena eta ikerketa desbideratu duela.

Nolanahi ere, fenomenoak analisi morfologiko zaharraren aztarna edo zantzuren bat gordetzen duenean, hau da, morfemen artean banaketa bat suma dezakegunean, Mitxelenak ikusi bezala, herskari ahostunek dute hotsik zaharrena izateko aukera gehien. Izan ere, Mitxelena ohartzen da antzinako egitura morfologiko fosilduaren aztarna horretaz: “Esto quiere decir, naturalmente, que *alte* y *galte* p. ej. eran palabras complejas que habría que analizar *al-te* y *gal-te* del mismo modo que según toda probabilidad *igante* era *igan-te*” (Mitxelena 1961: 355).

Hortaz, lehen esan bezala, erronkarietak pairatutako ahoskabetzeaz hainbat aditu baliatu dira ekialdea gainerako dialektoetatik bereizteko. Baina, mendebaldean ere ondare zaharreko hitzetan ahoskabeak izanik, zeri begiratzen zaio? Kopuruari? Ala maileguetako —latinetik hurbilagoko omen diren— zenbait ahoskaberik? Horren aurrean, fenomeno morfologikoa (cf. § 6.1.1) noiz eta nola bihurtzen den fonologiko ikertzea litzateke garrantzitsua eta, horretarako, mailegu zein ondare zaharreko hitzei begiratu behar zaie, batez ere azken hauei, noski. Hala ere, egoera diglosikoa aintzat hartzea ere ezinbestekoa da, lan honetan forma ahoskabe moderno batzuk arrazoi soziolinguistikoen eraginez gertatu direla erakutsi delako (ik. § 6.2). Erronkarietaren kasuan, morfologiari fonologiarako jauzia ondare zaharreko hitzetan bakarrik ziurra daiteke, berrikuntza are indartsuagoa bihurtzen baita Hualde Mayo eta Mendigatxaren testuetan. Hori dela eta, -DV > -TV berrikuntzak biderkatuz joan direla ikusi da —§ 6.4-ko Kuryłowicz-en lege klasikoak jarraituz— lege fonologiko huts (ia) bilakatuaz. Aldiz, *arte* bezalakoak Euskal Herri osoan gertatu direla azpimarratu dugu. Beraz, honek erakusten ditu bilakabidearen erritmo eta hedadura diferentek testuinguru eta dialektoetan. Dena den, erronkarietako ahoskabetasunaren ugaritasunak iradokitzen du hizkera horretan berrikuntza hori lehenago zabaldu zela dagoeneko EBZaz geroztik eta muturrera eraman dela ekialdeko dialekto horietan berrikuntzen kopurua biderkatuz. Horren ondorioz, morfologikoa zena fonologikoa izatera eta ondare zaharreko hitzetatik maileguetara igaro da.

8. Ondorioak

Lan honen helburua Mitxelenak 1961ean proposatzen zuena egiaztatzea izan da (ik. § 6.1); hau da, gainerako euskalkietan gorde den egoera zaharren aurrean, zubereraren eta erronkarietaren *n-/l* ondoko herskarietan ahostun > ahoskabe aldaketa gertatu dela frogatu nahi izan da. Hipotesi zaharberritu horren alde Lakarrak (2013) beste hiru argudio —fonologiko, geografiko eta morfologiko— eranstean dituela gogoratu dugu (ik. § 6.1.1) eta horrek erakutsi digu aztergaia ezin dela bilakabide fonologiko hutsa balitz bezala tratatu. Are gehiago, morfologiarekin loturak dituela erakusten du, -DV > -TV morfema banaketaz, Trasken legeaz eta gramatikalizazioaz baliatuz.

Aurretik esan dena praktikara eraman nahi izan dugu guk Etxart-Ros gutuneria eta garai bertuko edota geografía bereko konparaketen bitartez. Horrela, herskarietaren bilakabidea noizbait ahostun > ahoskabe fenomeno morfologikoa —zehazki, alo-morfikoa— izan zela erakutsi dugu. Gero, fonologikoki orokortuaz joan zela eta ondare zaharreko hitzetatik maileguetara hedatu dela zehaztu dugu, hizkuntza kontaktu aruntetan ohi bezala (ik. § 7).

Horretaz gain, azterketa honetarako Trasken legea eraginkorra dela frogatu da, Trasken (1995) herskari ahulez hasten den CVrik zaharrena ahostunarekin eraikitako morfema dela baitio —nahiz hura adizki jokatueta mugatu— (ik. § 6.1.1) eta lan honetan egin diren konparaketetan hark ikusitako bilakabidea lortu delako. Halaber, esan dugu herskari ahoskabeak, duten hitz forma itxuraz latinetik hurbilago egoteagatik, zaharrenak direla euskaraz ere baieztatu dela, baina § 6.2.1.1-eko *pake* eta beste askoren kasu ezagunak gogoratzeak erakutsi digu irizpide hori ez dela batere zuzena eta ikerketa desbideratu duela. Hori dela eta, bereziki ondare zaharreko hitzetako kasuei begiratu behar zaiela azpimarratu nahi izan dugu, metodologikoki eta baita diakronikoki ere lehentasuna haiena delako. Gainera, antzeman dugu kultismo edo erdi-kultismoetan erronkaribartarrek, baina baita beste dialektoetako idazleek ere, erdara modernoaren diglosiaren eraginez ahoskabearen alde jokatu dutela. Horren ondorioz, corpusaren baldintza soziolinguistikoa aintzat hartzea ere ezinbestekoa izan da (ik. § 6.2.1.1).

Corpusa aipatzen jarraituz, analisisan eragina izan dezakeen zenbait arazorekin topatu gara. Adibidez, Rosek Etxarten hizkera imitatu nahian, gainerako gutunetan aurkitzen ez diren hitz formak darabilta gutun jakin batean (ik. § 4) eta jarrera horrek *n-/l-* ondoko herskariaren analisisan eragina duela ohartu gara. Horretaz gain, zuberotarraren hizkera lan honen mugetatik kanpo gelditu da eta, horren ondorioz, etorkizunean Etxarten “jatortasuna” —hots, bere jatorrizko lurraldeko benetako hizkerari zenbatean lotu zitzaion— edo horren falta ziurtatu beharko da.

Halaber, oztupo horien aurrean metodologian ahalik eta zintzoenak izaten saiatu gara. Horretarako, kronologia errespetatu nahi izan dugu; adibidez, eskutitzen garai bertsuko lekukotasunekin egin dira lehendabiziko erkaketak eta, gero, Rosen gutunez ondoko 250 edo ia 300 urteko erronkarieraren corpus “klasikoarekin”. Horrela, zehaztasun gehiago lortu da, eta garai batetik bestera zer-nolako bilakabidea dagoen erakutsi da.

Ondorioz, lan honetan egin den hurbilketaren arabera, ondare zaharreko CVC-DV egiturak beste edozein baino lehenagokoak direla frogatu da (ik. § 7). Hala ere, Etxarten eta Rosen herskariaren adibideen artean diferentzia kronologikoak topatu dira —nahiz beste dialektoekin alderaturik topatzen direnak gehiago izan—. Horrek bilakabidea ezaugarri bereizle erabatekoa ez dela erakusten du.

Edonola ere, etorkizunerako fenomeno hau sakonkiago aztertzea eta corpusa handitzea eginkizun beharrezkotzat ikusten dugu; eta ez Rosen gutun laburrotan soilik, baina baita Etxartenetan eta, beraz, baita zubereraz zer gertatu den astiroago ikertzea ere.

Erreferentziak

- Artola, Koldo. 2000. Fidela Bernat anderea, euskal hiztun erronkariarra (eta II). *FLV* 85. 487-512.
- Azkue, Resurrección María. 1931. Particularidades del dialecto roncalés. *Euskera* 12. 207-406.
- Bilbao, Gidor & Joseba A. Lakarra. 2016. Etxart-Ros gutuneria. (*Monumenta Linguae Vasconum* III. Jardunaldietan aurkeztutako komunikazio argitaragabea, Gasteiz, 2016/12/20). <https://ehutb.ehu.eus/video/58c67369f82b2be4338b45b0>.

- Etxart, Gabriel & Miguel Ros. 1616-1617. *Gutuneria* (Gidor Bilbao, Ricardo Gómez, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole & Blanca Urgellen edizio-zirriborro argitaragabea, Gasteiz: UPV/EHU, 2013).
- Gómez, Ricardo. 1991. Erronkarietarako dotrina argitaragabe bat: edizioa eta azterketa. In Joseba A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum (ASJUren Gehigarriak 14)*, I, 375-426. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Hualde Mayo, Pedro Prudencio. 1934-1935. Evangelio de San Mateo traducido al vascuence roncalés de Vidángoz. *RIEV* 26(1). 527-548.
- Idoate, Florencio. 1977. *La comunidad del valle de Roncal*. Iruñea: Nafarroako Diputazioa.
- Irigoién, Alfonso. 1957. Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue. *Euskera* 2. 119-169.
- Janda, Richard D. 2003. Phonologization as the start of dephonicization –Or, on sound change and its aftermath: Of extension, generalization, lexicalization and morphologization. In Brian D. Joseph & Richard D. Janda (arg.), *The handbook of historical linguistics*, 401-422. Blackwell: Oxford.
- Lafon, René. 1999. *Vasconiana (Iker 11)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lakarra, Joseba A. 1995. Reconstructing the root in Pre-Proto-Basque. In José I. Hualde, Joseba A. Lakarra & Robert L. Trask (arg.), *Towards a history of Basque language*, 189-206. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Lakarra, Joseba A. 2011. Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara Batu Zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz. In Irantzu Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: lehen eta oraina*, 155-241. Bilbo: UPV/EHU.
- Lakarra, Joseba A. 2013. Euskararen historiaurrearen berreraiketa sakonagorako: forma kanonikoa, tipologia holistikoa, kronologia eta gramatikalizazioa. In Ricardo Gómez, Joaquín Gorrochategui, Joseba A. Lakarra & Céline Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Kate-draren III. Biltzarra*, 275-324. Gasteiz: UPV/EHU.
- Lakarra, Joseba A. 2016. Gramatikalizazioa, morfemen forma kanonikoak eta berreraiketa morfologikoaren bide berriak. In Gotzon Aurrekoetxea, Jesus Mari Makazaga & Patxi Salaberri (arg.), *Txipi Ormaetxea omenduz. Hire bordatxoan*, 175-192. Bilbo: UPV/EHU.
- Lakarra, Joseba A. 2018. Euskararen historiaurrea. In Joaquín Gorrochategui, Iván Igar-tua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, 23-229. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Leizarraga, Joanes. 1990 [1571]. *Jesus Christ gure launaren Testamentu Berria*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Martinet, André. 1950. De la sonorisation des occlusives initiales en basque. *Word* 6. 224-233. <https://doi.org/10.1080/00437956.1950.11659382>.
- McColl Millar, Robert (arg.). 2015. *Trask's Historical Linguistics*. Londres & New York: Routledge.
- Mitxelena, Koldo. 1954. La posición fonética del dialecto vasco del Roncal. *Via Domitia* 1. 130-157 (Berrargit. *OC* 7, 611-647).
- Mitxelena, Koldo. 1955. La *Doctrina Cristiana* de Betolaza. *ASJU* 2. 41-60 (Berrargit. *OC* 11, 187-204).
- Mitxelena, Koldo. 1957. Las antiguas consonantes vascas. In Diego Catalán (arg.), *Miscelánea homenaje a André Martinet*, I, 113-157. Tenerife: La Lagunako Unibertsitatea (Berrargit. *OC* 7, 57-91).
- Mitxelena, Koldo. 1961. *Fonética histórica vasca*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia (2. argit. osatua, 1977. Berrargit. *OC* 6).

- Mitxelena, Koldo. 1963. *Lenguas y protolenguas*. Salamanca: Salamancako Unibertsitatea (Berrargit. *ASJUren Gehigarriak* 20. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. 1990; berrargit. *OC* 1, 1-98).
- Mitxelena, Koldo, Juan J. Beloqui, Jesús Elósegui & Pilar Sansinenea de Elósegui. 1953. Contribución al conocimiento del dialecto roncalés. *BAP* 9. 499-536 (Berrargit. *OC* 7, 571-608).
- Monteano, Peio J. 2017. *El iceberg navarro. Euskera y castellano en la Navarra del siglo XVI*. Iruñea: Pamiela.
- Mounole, Céline & Ricardo Gómez. 2018. Euskara zahar eta klasikoa. In Joaquín Gorrochategui, Iván Igartua & Joseba A. Lakarra (arg.), *Euskararen Historia*, 469-541. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzia.
- OEH = Euskaltzaindia. 2021. *Orotariko Euskal Hiztegia*. 10. argit. <https://www.euskaltzaindia.eus/oeh> [2023/01/30].
- Pagola, Rosa M., Itziar Iribar & Juan J. Iribar. 1997. *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Erronkaria*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Sarasola, Ibon. 1997. Euskal hitz altxorraz. *ASJU* 31(2). 617-642.
- Trask, Robert L. 1995. On the history of the non-finite verb forms in Basque. In José I. Hualde, Joseba A. Lakarra & Robert L. Trask (arg.), *Towards a history of the Basque language*, 207-234. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Eranskina

Analisisa egiteko Miguel Ros, Hualde Mayo eta Mendigatxaren *n-/l-* osteko herskariet baliatu garenaz, aproposa deritzagu jarraian zerrendatzeari.

— Miguel Rosen [*n-/l-* + hers.] taldeen zerrenda:

/np/: *amplo* (13), *conpon* (9), *cumplitu* (11), *inpedizen* (9).

/lp/: *culpa* (17).

/nbl/: *aynbat* (9).

/nt/: *abentuaren* (15), *aconteçizen* (9), *contra* (9), *çoyntan* (9), *diferente* (9), *eguinte[n]* (9), *entelegatuec* (15), *espantaturic* (15), *galanta* (15), *gente* (15), *instrumento* (11), *intencione* (9), *jaunarentaco* (9), *junta* (7), *juntamentu* (15), *ontan* (9), *Parlamentuyac* (13), *patente* (7), *prendamiento* (9), *presentac* (17), *puntu* (11), *puntualqui* (9), *sentencia* (9), *solamente* (7), *tanto* (11), *tinteroan* (15), *ventajaric* (9).

/lt/: *faltatu* (9).

/ndl/: *aldeti* (11), *andia* (7), *azienda* (9), *çinduten* (9), *demendatu* (13), *emendic* (7), *entendaturic* (15), *gendec* (9), *gubernamenduco* (15), *guelditu* (11), *prendamiento* (9), *respondatu* (7), *sindicuea* (7), *vorondate* (7).

/ld/: *molde* (15).

/nkl/: *concluy* (9), *encargaturic* (11), *Erroncariti* (7), *onquy* (15).

/ngl/: *desengañazen* (15), *emengo* (11), *estrangerequi* (15), *guengati* (15), *nongo* (11), *ongui* (17).

/lgl/: *algoazile* (15), *vilgu* (7).

— Hualde Mayoren [*n-/l-* + hers.] taldeen zerrenda:

/np/: *acompañatruc*, *campo*, *compadecitan cen*, *comparacioneric*, *compasione*, *complacimento*, *componi zte*, *cumplitruc*, *recompensa*, *tempestade*, *temploren*, *tempra*, *trompeta*.

/nbl/: *combeni*, *conbertitiaz*, *miembruetaric*.

/lb/: *alborotatruc, salba guitzazu.*

/nt/: *aburrimentu, alimentiuac, añadimentuz, aposentuan, asientua, atormenta, benabenturanrequin, boroniatia, calenturarequin, centuriaco, cimentu, cinturara, complacimentu, contatu cein, contra, contrario, contrariuarequin, conturequin, cuidamenturequi, cumplimentiuac, discurrimentu, discurrimenturen, encontruiara, entrañetan, entrega dazaizula, entregaten du, erresistimentu, gentilec, guente, inocenten, instantian, intencionia, istantian, juramento, mandamentu, mantena dazabein, mantenataco, multitud, pensamentu, presenta zte, presente, presentiac, prudente, puntu berian, saintiuan, santiuac, sontontan du, tentacionia.*

/lt/: *adulterioric, altacan, altarian, alteco, biltra, bueltatiala, eltu cen, galteguiten, galtia, guentu, multitud, saltu, sepultura, ugaltetaco.*

/nd/: *acabatan du, albertitan du, andia, arrendazalia, candelero, condenada, condescenditu cion, confirmatan du, encomendatu, endemoniatuac, engrendatu cion, entregaten du, erdeitan du, errecibitan du, erresponditu cein, erresucitatan du, escandalo, estimatan du, fabricatan du, fundatruc, indarrez, libratatan du, mendico, mundu, padecitan du, pretenditan dionari, predicatan du, sandaliac, senda, sontontan du, sosegatan du, tratatan du.*

/ld/: *aldeatan, galdein, moldia, saldo, soldadu, umildiac.*

/nk/: *banco, encaminatan ztiolaric, encarcelatruc, encomendatu, onqui, zancopetaco.*

/ng/: *ainguru bat, Ebangeliua, Janguecuaren, langosta.*

— Mendigatxaren [n-/l + hers.] taldeen zerrenda:

/npl/: *anpolla, cunplitako, inprentatra.*

/nb/: *enbarazatruk, sonbreroak, tranviatic.*

/lb/: *albertencia, errebolbi, salbazaliaren.*

/nt/: *abentu, alimantu, arrenta, arrepentitako, aumenta, borontate, consentitruk ssa, consentitu, entelegatra, erremientez, gentia, gentu, intencionia, kantatan dein, kantu, llantoka, mantria, mente, mentian, ñontik, parentesisen, parkamentiuuan, pensamentuan, permentinaz, prometimentiuac, saintiuer, sakramentu, santifika deila, sendimentu, sentimentureki, solamente, sontotu nei, ssunto, ssutan, tenpran, tentacionia, tinte, tonto, tratamentu, ygantiak.*

/lt/: *altarier, alte, biltuz, bordaltu, buelta dein artio, bulio, eltu, faltaren, galteguiteko, galtu, saltako/saltu tein, saltu cion, ugaltiaz.*

/nd/: *acienda, andi, bendicioniak, landamanian, candelerazko, erresponditu zaun, eskandalo, gomendiuaren, indar, mandozainareki, mandua, mendian, mundu, sendimentu, senditu nion/sendi.*

/ld/: *alda, aldi, espaldan, moldiaz, saldoak.*

/nk/: *anque, arrankatako, franko, komunkisse, onki.*

/lk/: *alkateri, kalka dozkian.*

/ng/: *engañatan, errenglon, Jangeiko, ongui.*

/lg/: *bilgune, bordalgiua, zalge.*

